

Vasil Dulov

**Na frontu
přes gulag**

JINDŘICH FIALA

Vasil Dulov
Na frontu
přes gulag

JINDŘICH FIALA

Nakladatelství P3K

Praha 2018

Kniha byla vydána s laskavou podporou dcer Vasilu Dulova – Dagmar a Evy.

Dobrá RDINACE

Odborná úprava textu:

PhDr. Zdeněk Vališ

Autoři vysvětlujících poznámek (použítá zkratka):

Mgr. Jindřich Fiala (JF)

PhDr. Zdeněk Vališ (ZV)

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. (JR)

Mgr. Adam Hradílek (AH)

PhDr. Jan Kalous, Ph.D. (JK)

Jaroslav Čvančara (JČ)

Jaroslav Šajtar (JŠ)

© Jindřich Fiala, 2018

© Vasil Dulov (dědicové), 2018

© Nakladatelství P3K, 2018

ISBN 978-80-87343-85-2 (PDF)

ISBN 978-80-87343-86-9 (EPUB)

ISBN 978-80-87343-87-6 (MOBI)

Přišla opět téměř přesně v dohodnutém čase. Jako mnozí její krajané k nám přicestovala za vzděláním, svobodou a příležitostmi, které může nalézt v naší části světa. Procházela právě úvodním bolestným obdobím, kdy se musela smířit se skutečnou rolí a pověstí své země. Obě je v její domovině zkresleno státní propagandou a dlouhou totalitní minulostí. Již cestou ode dveří bylo zřejmé, že mi chce něco říci. Rozhodl jsem se, že se jí při nejbližší příležitosti zeptám, co se přihodilo. Další hodinu ruské konverzace jsem však zahájil obvyklými dotazy, jak se jí daří a jak prožila minulý týden.

Prerušila mne: „Jak je možné, že Češi vůbec neslaví osvobození Rudou armádou? U nás v Rusku je to veliký svátek. Chtěli jsme ho oslavit tady v Praze, vzali jsme si naši vlajku, ale lidé se k nám chovali velmi nepřijemně. Vždyť šlo o životy obyčejných, prostých lidí! Vy jste na všechno kvůli tomu, co se stalo později, úplně zapomněli!“

Z jejího hlasu jsem vycítil, že ji ta záležitost skutečně trápí, ač je jí něco přes dvacet a patří již ke třetí generaci narozené po II. světové válce. Ujistil jsem ji, že osobně si vážím každého sovětského vojáka, který v naší zemi padl, ale po chvíli jsem dodal: „Není to jen proto, že bychom kvůli sovětské okupaci na vaše padlé zapomněli, nebo byli lhostejní. Na začátku války k vám utekly tisíce lidí z Československa, ale většinou byli posláni do gulagů, kde zahynuli.“ – „O tom nic nevím.“ – „Před pár lety jsem jako malou knížku připravil rozhovor s člověkem, který k vám odešel z Československa. Bojoval pak společně s vašimi na frontě. Myslím, že jeho životní příběh docela dobře ukazuje, proč se na některé věci díváme tak odlišně.“

Při jedné z dalších konverzací jsme se vrátili k tématu odlišného pohledu na některé historické události. Poznamenala: „Učili jsme se kriticky o Leninovi, o Stalinovi i o komunismu. Úplně jinak než naši rodiče. Myslela jsem si, že to je už celá pravda. Nemůžeme vědět, že není.“

Knih *Na frontu přes gulag* zachycuje příběh plukovníka Vasila Dulova (1919–2008), který pocházel z Podkarpatské Rusi, někdejší části Československa. Během druhého roku II. světové války se rozhodl odejít do Sovětského svazu. Po dramatickém přechodu hranic však nenalezl zem s novým, vlídným uspořádáním společnosti, jak tvrdila komunistická propaganda. Setkání se skutečností proběhlo rázně. Krátce po vstupu na sovětské území byl zatčen, odsouzen a následně uvězněn v gulagu za severním polárním kruhem. Zcela výjimečná příležitost tento pracovní tábor opustit nastala po vypuknutí války mezi Německou říší a Sovětským svazem. Českoslovenští občané věznění v gulazích z nich mohli odejít bojovat na frontu jako vojáci československé vojenské jednotky. Pan Dulov, stejně jako tisíce dalších Čechoslováků, tuto příležitost využil. Následně prošel boji vedenými na území dnešní Ukrajiny, Slovenska, Moravy a Čech. Po válce pan Dulov zůstal v armádě, a přestože zažil gulag, vstoupil do komunistické strany. Kniha se snaží zachytit i rozpoložení člověka, který se dostal do takového vnitřního rozporu. Pan Dulov nepatřil mezi horlivé komunisty, naproti tomu plnil vše, co bylo třeba, aby neohrozil svou kariéru v Československé lidové armádě. V roce 1968 působil na generálním štábu, kde na počátku sovětské okupace Československa poznal některé své frontové spolubojovníky v roli okupantů.

Příběh byl zaznamenáván v letech 2004–2008, nyní vychází ve druhém vydání. První bylo připraveno Asociací nositelů legionářských tradic pro Městský úřad Prahy 8. Nové vydání přináší životní příběh pana Dulova v nezkrácené formě, doplněný o další podrobnosti zaznamenané až po prvním vydání. Nově se kniha pečlivě opírá o dobové písemné prameny, zejména

vyšetřovací spis nalezený ve Státním archivu Zakarpatské oblasti na Ukrajině a prameny z vojenských archivů v České a Slovenské republice.

Kniha je nově opatřena poznámkovým aparátem. V krátkých textech pod čarou naleznete podrobnosti k vyprávěnému příběhu. Na konci knihy jsou popsány životní příběhy lidí v knize zmíněných.

Na druhém vydání se podíleli spolupracovníci z Česka, Slovenska, Ukrajiny a Ruska. Text nově posoudil přední znalec československého východního odboje PhDr. Zdeněk Vališ, který je rovněž autorem podstatné části vysvětlivek či poznámek pod čarou. Zásadní roli při druhém vydání sehrál Mgr. Adam Hradílek, pracovník Ústavu pro studium totalitních režimů, který se zabývá tematikou Čechoslováků vězněných v gulazích.

Kniha vychází v době, kdy můžeme sledovat tlak na zkreslení našich dějin například prostřednictvím sociálních sítí. Lze zaznamenat snahu o zdůraznění některých částí naší historie s paralelně vedenou snahou banalizovat jiné. Paměť národa se může stát tvárnou, protože odcházejí pamětníci zlomových událostí z minulého století. Pan Vasil Dulov byl jedním z přímých svědků několika z nich.

Jindřich Fiala

Pane Dulove, Vaše jméno nezní česky. Odkud pocházíte?

Narodil jsem se roku 1919 na Podkarpatské Rusi, v okrese Mukačevo, v obci Lalovo. Naše překrásná vesnička leží v údolí. Za mého mládí v ní žili Rusíni i Němci.

Moji rodiče byli drobní zemědělci. Otec pocházel přímo z Lalova. Maminka se přistěhovala z Ivanovců, vesnice na opačné straně Mukačeva. Jsem třetí z osmi dětí, první dvě však zemřely ještě před mým narozením. Bydleli jsme v maličkém domě z vepřovic krytém slámou. Nacházela se v něm kuchyně a dva pokojíčky. Ve větším spávali rodiče, my děti v tom menším a v kuchyni.

Měli jsme dva koně, jednu krávu a drobná zvířata. Na pěti různých místech jsme obhospodařovali celkem asi sedm hektarů zemědělské půdy, což bylo málo pro obživu tak velké rodiny. Sbírali jsme proto ovoce, chodili jsme do lesa na houby, jindy jsme po domluvě s lesníkem káceli uschlé stromy a sbírali jsme spadané větve. Všechno jsme pak nařezali a otec dříví prodával. Život na Podkarpatské Rusi byl tehdy velice skromný.

Kam jste chodil do školy?

Do obecné školy v Lalově. Učili nás v ní postupně dva mladí učitelé. Měli jsme je rádi, vážili jsme si jich. Pokud někdo zlobil, ve třídě na almaře ležela rákoska. Jednou týdně jsme chodili do kostela na náboženství – chlapci i děvčátka společně za ručičku. Na velké svátky, jako byly Vánoce, jsme nosili učitelé

i faráři vajíčko. Dostávali jsme za to potvrzení. Faráři jsme navíc museli pomáhat doma, třeba mu vyklepat koberce, nebo plít na jeho zahradě.

Již v osmi letech jsem musel začít pracovat. Po vyučování jsem chodil posluhovat do hospodářství za kopec k příbuzné své maminky. Její manžel zůstal po první světové válce nezvěstný, potřebovala tedy pomoci. Staral jsem se o zvířata, plel jsem... Od osmi let jsem nebydlel u rodičů.

Ve dvanácti letech jsem se odešel učit mlynářským pomocníkem. Neměl jsem podmínky, abych mohl jít dále studovat, ačkoliv jsem velmi rád četl a rád se dozvídal nové věci.

Podkarpatská Rus se v jedenáctém století stala nedílnou součástí Uher-ska. Po první světové válce však byla připojena k nově vzniklému Československu. Jak jste tuto změnu vnímali ve Vaší rodině?

Rodiče si připojení k Československu velice pochvalovali. Boje na východní frontě a návrat vojáků a válečných zajatců způsobily, že Podkarpatskou Rus zachvátily skvrnitý tyfus, neštovice a další vážné nemoci. Československé úřady dokázaly rychle zorganizovat pomoc. Z Čech a z Moravy přišel zdravotnický personál, byly dodávány léky.

Čechy jsme skutečně milovali. Vzpomínám si, jak ve škole visel obraz prezidenta Masaryka s ratolestí. Měli jsme k němu ohromnou úctu.¹

¹ **Připojení Podkarpatské Rusi k Československu** proběhlo po I. světové válce v souladu s přáním většiny politicky činných Rusínů žijících v emigraci v USA. Postupně se k této myšlence přiklonily i rusínské elity na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Přičlenění k jazykově blízké Ukrajině nepřipadalo po roce 1919 v úvahu, neboť Ukrajinskou lidovou republiku s hlavním městem v Kyjevě obsadili ruští bolševici a Západoukrajinskou lidovou republiku ve východní Haliči zlikvidovala polská armáda. Připojení k ČSR se tak jevilo jako nejvýhodnější, navíc umožňovalo podkarpatským Rusínům žít v jednom státě společně s Rusíny z východního Slovenska. Čsl. armáda vstoupila na území Podkarpatské Rusi 12. ledna 1919. Touhu, aby se Podkarpatská Rus stala autonomní částí ČSR, vyjádřili zástupci rusínských národních rad na sjezdu v Užhorodu v květnu

Jak mezi sebou lidé různých národností na Podkarpatské Rusi vycházeli?

Se Šváby, tedy s Němci, jsme vycházeli velice dobře. Hovořili spolu německy, ale s námi rusínsky. Obráceně to však neplatilo. V naší částečně německé vesnici vládla skutečná jednota, nebylo žádného rozdílu kvůli národnosti.

Maďari, na rozdíl od Němců, rusínsky většinou neuměli. Vztahy jsme s nimi také neměli špatné, byli dosti pohostinní. Z jejich strany však člověk někdy pociťoval jakousi vnitřní nerovnost. Statkáři, továrníci, lékaři, úředníci – celou vyšší společenskou vrstvu na Podkarpatské Rusi tvořili převážně Maďari.

Maďari na Podkarpatské Rusi, stejně jako na Slovensku, připojení k Československu asi příliš nevívali.

Pokud jsem mohl poznat, Maďari nechtěli o Československu většinou ani slyšet.

Žili u Vás v Lalově i Židé?

Hodně jich bylo třeba v Mukačevu, v naší vesnici však jen rodina pana Lajbiše. Měl ve svém domečku jednu místnost sloužící jako obchod a malá hospoda. Židé uměli buď rusínsky, nebo maďarsky. Mezi sebou ale většinou hovořili svou řečí.²

Vyrůstal jste v prostředí, kde se hovořilo různými jazyky. Které jste se v mládí naučil?

1919. V září pak bylo zajištěno připojení Podkarpatské Rusi k ČSR smlouvou s dohodovými mocnostmi podepsanou v Saint Germain-en-Laye. Celé území se dostalo pod československou kontrolu až roku 1920. Nově ustanovené Maďarské království se vzdalo území Podkarpatské Rusi ve prospěch Československa na základě Trianonské mírové smlouvy ze 4. června 1920. (JF, JR)

² **Obyvatelstvo na Podkarpatské Rusi** čítalo roku 1930 přibližně sedm set tisíc obyvatel. Rusíni představovali téměř dvě třetiny z nich. Maďari tvořili zhruba patnáctiprocentní menšinu. Jen o něco méně početná byla menšina židovská. Češi a Slováci společně tvořili asi pětiprocentní menšinu. Nejméně zastoupená byla menšina německá, která tehdy tvořila necelá dvě procenta obyvatelstva na Podkarpatské Rusi. (JF, JR)

Doma a ve škole jsme hovořili rusínsky.³ Otec však uměl i maďarsky. Maďarštinu jsem musel později také zvládnout, neboť jsem se šel vyučit do mlýna, jehož majitel pan Csejka byl Maďar a mlynářský mistr pan Ferencsik rovněž. Později jsem dva roky pracoval na Slovensku. Naučil jsem se proto i slovensky.

Nyní spolu hovoříme česky. Kdy jste se poprvé setkal s naším jazykem?

Krátce po prvním roce nástupu do učení mi můj mistr a majitel mlýna vymohl, abych směl dálkově studovat na nižší reálce v Mukačevu. My, Rusíni, jsme psali azbukou, ve škole jsem se však naučil i latinku a první základy češtiny.⁴ Začal jsem si pak kupovat české noviny a zkoušel jsem je číst.

Nedokáží si představit, jak jste jako dvanácti až patnáctiletý mladík zvládal těžkou práci ve mlýně a ještě při tom dálkově studoval.

Do školy v Mukačevu jsem jezdil jednou za čtrnáct dní. Neměl jsem ani hodinu pro sebe. Buď jsem pracoval, nebo se učil. Nesmírně jsem však toužil dostat se z bídy, v níž jsem vyrůstal. Studoval jsem čtyři roky s nejvyšším vypětím.

Co obnášelo vyučit se mlynářským pomocníkem v čase Vašeho mládí?

Místo u pana Csejky, kde mne vzali do učení, mi sehnala maminka ve svých rodných Ivanovicích. Nacházel se tam velký a tehdy velice moderní mlýn s pohonem na dřevoplyn. Mlelo se

³ **Rusínské školy na Podkarpatské Rusi** byly zřizovány až po jejím začlenění do Československa. Vyučovacími jazyky na tamějších státních školách byla do té doby výhradně maďarština. V československém období nebyl vyučovací jazyk na Podkarpatské Rusi pevně stanoven. Mohlo jím být libovolné z pěti nářečí rusínštiny, ukrajinština či ruština. Ukrajinština a ruština se používaly zejména na vyšších stupních škol, například na gymnáziích. V zemi dále existovaly menšinové maďarské školy včetně středních. V okolí Užhorodu, kde se nacházely slovenské vesnice, byly školy slovenské. Na židovském gymnáziu v Mukačevu se vyučovalo v ivritu. (JF, JR)

⁴ **Povinná výuka češtiny** jako cizího jazyka byla na Podkarpatské Rusi zavedena roku 1922, a to na všech stupních škol. (JF, JR)

v něm vše od kukuřice až po pšenici, žito a ječmen. Také se tam lisoval olej ze slunečnic a dýní.

Učení trvalo tři roky do mých patnácti let. Byl jsem postupně uveden do všech činností ve mlýně. Časem jsem také zvládl obsluhovat a opravovat jeho technické zařízení. Když jel pan Ferencsik na dovolenou, zastupoval jsem ho i jako mlynář.

Asi v polovině mého učňovského období prošel mlýn rozsáhlou rekonstrukcí, kterou prováděli maďarští odborníci. Zřídili při ní i malou laboratoř, kterou jsem nakonec vedl. Musel jsem ze vzorku obilí určit jeho kvalitu, kolik z něho bude mouky daného druhu a kolik otrub. Už v patnácti letech jsem vydělával poměrně slušné peníze.

Po vyučení se mi nedařilo sehnat si pořádné zaměstnání. Neměl jsem jinou možnost, než případné zaměstnavatele objíždět na kole a žádat je, zda by mne někdo nepřijal. Najezdil jsem se kvůli tomu desítky kilometrů. Nakonec jsem se uchýlil na dva roky ve vesničce Záluží nedaleko Lalova. Tehdejší mzdy na Podkarpatské Rusi však byly velice nízké. Pomohl mi nakonec pan Ferencsik, můj mlynářský mistr z učňovských let. Sehnal mi práci na Slovensku. V roce 1938 jsem nastoupil jako mlynářský pomocník ve mlýně Tabiš v Ruskovcích poblíž slovenského města Sobrance. Následující léto si mne vzal na práci majitel mlýna Hochman v nedaleké Vyšné Rybnici.⁵

Práce ve mlýně musela být nesmírně fyzicky náročná.

Ve Vyšné Rybnici jsme se po práci občas scházeli k poradám. Někdy jsme se při nich hecovali k různým výkonům. Měl jsem

⁵ **Vodní mlýny** na Slovensku, ve kterých Vasil Dulov pracoval, leží pod Vihorlatskými vrchy na říčce Okna. Oba jsou dnes zařazeny mezi národní kulturní památky Slovenské republiky. Od června 1939 do července 1940 byl Vasil Dulov zaměstnaný ve mlýně Hochman ve Vyšné Rybnici. Na jeho působení tam se dochovala krátká vzpomínka Aurelie Hochmanové, manželky majitele mlýna Vojtěcha Hochmana: *Na jaře roku 1939 se u nás utopil tovaryš. Manžel se znal dobře s Vasilem. Přivedl ho k nám, protože byl velmi šikovný. (JF)*

tehdy nesmírnou sílu. Dokázal jsem vynést do prvního poschodí i metrakový pytel.

Jak jste prožíval roky 1938 a 1939, během nichž došlo k postupnému zániku prvorepublikového Československa?

Vzpomínám si velmi dobře na mobilizaci v září 1938. Přijel jsem zrovna domů do Lalova na dovolenou. Naši vojáci odjížděli na nákladních automobilech bojovat. Šli nadšeně se zpěvem bránit svou vlast – Československo. Když se museli vrátit bez boje, plakali.

Po Mnichovu jih Slovenska a jih Podkarpatské Rusi zabralo Maďarsko. Na obsazeném území se ocitlo Mukačevo i mé rodné Lalovo. Vše ale zůstalo při starém, lidé dál chodili do práce. Někdy se ale mezi československými a maďarskými vojáky střílelo.⁶

V březnu roku 1939 zaniklo Československo úplně. Maďaři zabrali celou Podkarpatskou Rus a postoupili i kus na slovenské území. Hitler, který o všem rozhodoval, povolil, aby území zabraná navíc zůstala součástí Maďarska. Nacházela se na nich i Vyšná Rybnica, kde jsem žil. Maďarská pohraniční hlídka sídlila v maličkém domku na kraji Úbreže, nedaleké vesničky směrem na Michalovce. Kulomet trčel z okna.⁷

⁶ **Odstoupení části Slovenska a Podkarpatské Rusi** Československem ve prospěch Maďarska proběhlo v listopadu 1938. Mnichovská dohoda, v jejímž důsledku ČSR ztratilo pohraniční území ve prospěch Německa, obsahovala dodatkové protokoly. Podle jednoho z nich měla ČSR do tří měsíců uspokojit také požadavky polské a maďarské menšiny, čímž se rozuměla úprava hranic. Pokud by se tak nestalo, měly čtyři mocnosti stanovit hranice samy. Protože československo-maďarská jednání vedená v říjnu 1938 skončila krachem, souhlasilo Československo i Maďarsko s mezinárodní arbitráží. Vlády Francie i Spojeného království po nátlaku Německa na účast při arbitráži rezignovaly. V listopadu ji proto provedli pouze ministři zahraničních věcí Německa a Itálie. V důsledku této arbitráže, dnes zvané I. vídeňská, ztratila ČSR jih Slovenska a jihozápad Podkarpatské Rusi. Nová hranice probíhala na linii Užhorod – Mukačevo – řeka Tisa u městečka Výlok. Maďarsko však požadovalo další území. Ve dnech 6.–7. ledna 1939 došlo k vážnějšímu ozbrojenému střetu u Mukačeva. Maďarské jednotky překročily řeku Latorici a postoupily na československé území. (*JF, JR*)

Kterak se s okupací vyrovnávalo srdce devatenáctiletého mladíka?

Ještě před příchodem maďarské armády lidé hodně poslouchali rádio. Po okupaci jsme se dvěma kamarády z rodného Lalova utvořili malou skupinu. Oba chlapce jsem znal již od dětství. Věděl jsem, že jsou dosti solidní. Jmenovali se Petr Mašiko a Julius Bisaha, zvaný Ďula Illiš. Kluci byli asi o pět let starší, proto už měli po základní vojenské službě, na rozdíl ode mne.

Jakou činnost Vaše skupina vyvíjela?

Snažili jsme se pomáhat lidem, kteří se dostali následkem okupace do potíží. Ve věznicích v Mukačevu pracovali jako strážníci naši známí. Dozvěděli jsme se od nich, že je tam vězněno asi sto lidí, co dávali najevo odpor proti maďarské okupaci. Byla mezi nimi i spousta našich kamarádů, kteří odmítali nastoupit do maďarské armády. Chtěli jsme, aby se mohli vrátit domů k rodinám a rozhodnout se, co dál.

V Lalově jsme se domluvili s Ďulou a s Petrem, že večer půjdeme do Mukačeva jakoby na pivo. Cestou jsme se setkali s jedním z našich známých, který byl strážným ve věznicích. Vysvětlil nám přesně, jak to v ní chodí a kde jsou odsouzení, které jsme chtěli osvobodit. Pak jsme se vydali rovnou na místo.

Nejprve jsme sledovali, kdy stráže dělají obchůzky. Bylo jasno, svítil měsíc... Když jsme naznali, že nastala vhodná chvíle, přešli jsme drátěný plot a skryli jsme se za roštím. Po maďarské okupaci

⁷ **Okupace zbylého území Podkarpatské Rusi** Maďarskem započala 15. března 1939 poté, co německá vojska obsadila zbytek Čech a Moravy. I za této situace čsl. jednotky na Podkarpatské Rusi kladly maďarské armádě ozbrojený odpor. Po několika dnech ustoupily na území Rumunska, nebo se probily za hranice nově vyhlášeného Slovenska, část vojáků také přešla do Polska. Paralelní pokus o vyhlášení samostatné Podkarpatské Rusi, k němuž došlo 15. března v Chustu, zhatil rychlý postup maďarské armády. Ta navíc z podkarpatoruského území zaútočila na nově vzniklou Slovenskou republiku. Došlo k ozbrojenému střetu, zvaném dnes Malá válka, ve kterém proti sobě bojovali dva spojenci nacistického Německa. Maďarsko získalo východní část slovenského území i přes protesty zástupců Slovenska u Adolfa Hitlera. (JF, JR)

věznice nestačila pro tak velké množství zatčených. Ti, které jsme chtěli osvobodit, se nacházeli jen v dřevěném baráku vedle ní. Ďula zůstal hlídat, jestli se někdo neblíží, a my s Petrem jsme v zadní části baráku vypáčili sekerami visací zámky. Ve střední části jsme pak ještě vyrazili okno, aby se vězni mohli co nejdříve dostat ven. Maďari naštěstí neměli nic dobře zabezpečené. Z dvojitých dveří byly zamčené jen ty vnější a okno, které jsme rozbili, ani nemělo mříže.

Jak se chovali vězni při osvobození?

Přikázali jsme jim: „Ani muk a rychle ven!“ Vyšli tichounce, nebo vylezli rozbitým oknem. Šlo o desítky lidí, ale nikdo nepromluvil ani slovo. Ve vězení byli patrně i lidé odsouzení za krádeže a podobné činy, žádní rebelové. Ti se, žel, dostali na svobodu také.

Podarilo se všem osvobozeným vězňům opustit věznici?

Toto jsme už nemohli zjistit. Spěchali jsme, abychom se dostali pryč. Když jsme přelezli plot, uslyšeli jsme výkřiky stráží a jak začínají jezdit auta. Skočili jsme honem do říčky Latorice a utíkali jsme nejprve vodou, aby nás nemohli pronásledovat psi. Pak jsme zamířili do prudkého kopce. Běželi jsme každý zvlášť do nejhlubších lesů celou noc až do svítání, a ještě celé následující dopoledne. Před polednem jsme se sešli podle dohody na nejvyšším kopci v okolí. Tam jsme se radili, co dál. Byli jsme rozhodnutí odejít za hranice. Potřebovali jsme ale čas, abychom náš odchod mohli naplánovat. Ďula s Petrem se rozhodli, že se vrátí domů. Slíbil jsem jim, že je ukryji u sebe na Slovensku, pokud by se dostali do potíží. Odjel jsem pak z Mukačeva vlakem.⁸

Nikdo vás neprozradil? Nedostali jste se kvůli útěku vězňů do potíží?

⁸ **Působení skupiny** krátce zmínil Julius Bisaha v armádním dotazníku z května 1949, kde uvedl: „*Svou činnost jsem prováděl od 6. 6. 1939 do 25. 6. 1940. (...) Byl jsem dvakrát povolán na četnickou stanici, nemohli mi nic dokázat a brzy nato jsem obdržel povolávací listinu do maďarské armády.*“ (JF, ZV)

Vše dobře dopadlo, nikdo se po nás nesháněl. Potíže nastaly až za několik měsíců, ale z úplně jiného důvodu. Ve Vyšné Rybnici jsem obdržel povolávací rozkaz do maďarské armády. Odmítl jsem ho uposlechnout. Stejně se zachovali Ďula a Petr a tisíce dalších Podkarpatorusů. Chlapci se už kvůli tomu dostali do velkých nesnází, a tak mi napsali, že za mnou přijedou, aby se mohli ukrýt. Zprvu museli bydlet ve stohu na kraji Vyšné Rybnice, pak se mi pro ně podařilo sehnat lepší ubytování v boudě na náradí u jednoho zahradníka. Aby měli alespoň nějaké peníze, zametali v nedalekých Sobrancích ulice.

V červenci 1940 mně začaly chodit upomínky, abych se dostavil neprodleně k odvodu. Neučinil jsem tak, ale bylo mi jasné, že půjde do tuhého. Jedno odpoledne za mnou do mlýna přiběhl mně neznámý chlapec: „Jdou po vás! Paní Ferencsiková vám vzkazuje, abyste rychle zmizeli!“ Paní Ferencsiková byla manželkou mého mistra z učňovských let, který mi na Slovensku sehnal práci. Přestěhoval se z Ivanovců do slovenského města Sobrance a začal podnikat s parní mlátičkou na obilí. Když se paní Ferencsiková od svých známých dozvěděla, že máme být v průběhu několika hodin zatčeni, ihned nás varovala.

Všechno se ve mně sevřelo. Šlo o ohromný nápor na psychiku – opustit své známé, i co jsem dosud vybudoval. Poslal jsem rychle jednoho chlapce pro Ďulu a Petra, aby si vzali nejnnutnější na cestu a počkali na mne na okraji lesa. Sám jsem ve mlýně zaběhl do světnice, kde jsem bydlel, a začal se chystat. Stále jsem přemýšlel, jestli se rozhoduji dobře, nacisté už byli v Polsku. Na druhou stranu zatčení mohlo přijít každým okamžikem.

Věděli jste hned, co si počít, kam se máte vydat?

Do Sovětského svazu samozřejmě. Už před maďarskou okupací se lidé na Podkarpatské Rusi začali připravovat, aby tam mohli utéci. Znal jsem se s několika vzdělanci z bohatých rodin. Patřil mezi ně náš soused v Lalově, mladý středoškolský profesor Michal Fehér. Se svými spolupracovníky nás přesvědčoval, že v Sovětském svazu jsou si všichni lidé rovni, že je tam svoboda

a volnost. Maďaři zase prostřednictvím novin rozšiřovali zprávy o tom, jak je to tam zlé. Tím přispěli ještě více, že jsme věřili našim. Ostatně, kam jinam bychom se měli vydat? Od nás bylo všude daleko a s naším jazykem jsme mohli jen na východ. Chtěli jsme si v Sovětském svazu najít práci, začít nový život. Přepokládali jsme také, že se nám časem podaří udělat něco pro svou zem a její osvobození. Zbývalo pouze vyřešit, jak se do Sovětského svazu dostaneme.

Jak se vám to podařilo? Bylo potřeba nejen překonat značnou vzdálenost, ale dostat se i přes území okupované nacistickým Německem.

Sešli jsme se na kraji lesa, u cesty, která vede k jezeru Mořské oko. Přesně tak, jak jsem nechal chlapcům vyřídít. Stačil jsem do té doby uplatit jednoho z místních, aby nám ukázal, kde lze bezpečně překročit novou maďarsko-slovenskou hranici. Vedl nás několik kilometrů pěšky. Pak jsme už sami vyrazili směrem na Michalovce.

V Michalovcích jsme zamířili na vlakové nádraží. Snažili jsme se být velmi ostražití. Říkal jsem chlapcům, aby je ani nenapadlo hodit někde do poštovní schránky lístek. Ďula to nevydržel. Když jsme vysedli v Humenném, čekali na nás na nádraží čtyři slovenští četníci s bodáky. „Páni, počte s nami!“ Odvedli nás do vězení.

Doprošovali jsme se strážných, aby nás pustili, že chceme odejít do Sovětského svazu, ale oni dělali, jako kdyby neslyšeli. Jinak se k nám chovali velmi slušně. Na cele byl s námi Čech – Pravek Raichl. Utíkal také do Sovětského svazu. Říkal, že jeho otec tam má vlivného známého – plukovníka v Leningradu, a ten se o nás všechny postará. Jenže Raichla třetí den pustili, a nás ve vězení nechali. Byl jsem dost zlomený, ale jiskřička naděje ještě neuhaslá. Další den jsme v cele vydlobali úchyty mříže. Myslím, že jsme k tomu použili kousek železa, co jsme našli na vycházce, možná lžící a nůž. Pak jsme mříž vytrhli, ale nasadili jsme ji zpět a vše zamaskovali, aby kontrola na nic nepřišla. Čekali jsme ještě tři dny, během nichž jsme pozorovali, jak chodí stráž a kdy se střídají.

Jakmile jsme si byli dosti jisti, že jsme poznali časy obchůzek, vyndali jsme v noci mříž a vylezli jsme s Petrem ven. Ďula zůstal hlídat v cele, kdyby nás šel někdo zkontrolovat, Petr čekal u okna, aby mi mohl pomoci, nebo se případně rychle vrátil. Skryl jsem se za strom. Bylo větrno, přišlo, velická tma.

Když konečně přišel strážný, vyskočil jsem a chytil jsem ho zezadu pod krkem. Byl to mladý kluk, trhnul sebou leknutím. Pošeptal jsem mu: „Chlapče, nič sa ti nestane, ale nekrič! My utekáme do Ruska, oni to tu vedia, ale nechcú nás pustiť. Buď taký láskavý, požičaj mi plášť a pušku, kamarát ťa uviaže ku stromu, keby niečo, že si to musel vydať. Zachráň život sebe i nám.“ Souhlasil, ani roubík jsme mu nemuseli dávat. Svázali jsme ho s Petrem šňůrou z natrhaných prostěradel. Pak jsem si vzal jeho kabát, čepici i pušku. V přestrojení jsem nejprve zašel pro Ďulu, aby vylezl a pomohl hlídat svázaného vojáka. „Kdyby řval, zacpi mu pusu.“ Pak jsem se šel podívat k bráně, co dělají ostatní strážní. Seděli ve sklepech a mazali karty, přirozeně. Poté jsem se vrátil pro kluky a s nimi jsme zašli opět k bráně. Nechal jsme tam na hromádce vše, co jsme si od strážného vypůjčili – kabát, čepici i pušku. Nato jsme kousek od brány přelezli zeď. Opřel jsem se o ni a Ďula s Petrem vylezli po mých ramenou. Svrchu mi pak podali ruce, abych se dostal za nimi. Seskočili jsme, přeběhli jsme cestu a utíkali jsme ještě asi sto metrů do lesíka, jímž vedla železniční trať. Lehli jsme si za násep a čekali. Ve vězení jsme upozorovali, že každý den časné ráno těmi místy jezdí osobní vlak. Do jeho příjezdu zbývalo několik minut. Byly to ale nesmírně dlouhé minuty. Padal mírný studený déšť, kolem úplná tma.

Konečně jsme uslyšeli lokomotivu. Mašinka pomalu supěla cestou do mírného kopce. Když nás minul poslední vagon, vyskočili jsme na zadní plošinu.

Snad po půl hodině jsme na nějaké vesnické zastávce seskočili z vagonu dolů. Běželi jsme do lesa, kde jsme se zorientovali. U nedaleké drobné usedlosti jsme vlezli do stodoly a lehli si do sena. Nevěděli jsme vůbec, kde jsme – v Polsku, v Sovětském svazu, nebo ještě na Slovensku? Tiše jsme si šeptali, co uděláme

dál. Vtom jsme zaslechli, jak na sebe volají pohraniční hlídky – německy. Zamrazilo nás až u srdce. Celou noc jsme slyšeli štěkání jejich psů. Oka jsme kvůli tomu nezamhouřili. Kdyby nás chytili, naše životy by asi netrvaly dlouho. Nepřál bych nikomu zažít takový strach.

Když začalo svítat, vyšli jsme potichoučku ze stodoly a šeptem jsme se dohadovali, kam se vydat. Hrozná chvíle! Nakonec jsme se rozhodli přeběhnout přes cestu na pole, kde byly brambory a kukuřice. Vyhrabali jsme pár bramborů a syrové jsme je snědli. Krájeli jsme si je kudličkami, co jsme měli s sebou.

Asi za půl dne chůze jsme se dostali k malým chaloupkám. U nich jsme na poli narazili na starou paní – Polku. Dozvěděli jsme se od ní, že jsme nedaleko města Sanok. Prosili jsme ji, aby nám ukázala cestu ke hranicím se Sovětským svazem, ale aby tam nebyla moc voda. My z Podkarpatské Rusi jsme neuměli plavat, protože nebyla příležitost, kde se to naučit. Paní nás pozvala domů a dala nám půl bochníku chleba. Cestou jsme potkali jejího muže a nějakého mladšího člověka. „Víte, jak je to nebezpečné?“ lomili nad námi oba rukama.

Podle rady těchto lidí jsme došli na kopec. Z něho jsme měli výhled na řeku, která tvořila hranici mezi polským územím obsazeným Německem a polským územím obsazeným Sovětským svazem. Hranice byla hlídaná nad veškerá naše očekávání. Na německé straně stála zhruba každých sto metrů strážní budka, na druhém břehu řeky Sověti zbudovali plot.

Dva dny jsme se nehnuli z místa a nevěděli jsme, co si počít. Jedli jsme jen, co jsme našli na poli. Byli jsme skoro pořád vzhůru, pouze v noci jsme se krátce prospali. Neustále jsme přemýšleli, jakou taktiku zvolit, zdali zkusit přejít mezi dvěma strážními budkami, či zamířit vedle jedné z nich. Kdybychom šli mezi budkami, stříleli by na nás z obou stran, kdybychom šli těsně kolem jedné z nich, z blízkosti by se do nás trefili snadněji než z větší dálky.

Nakonec jsme se rozhodli, že časně ráno zkusíme projít v těsné blízkosti jedné z německých strážních budek. Před tím jsme se